

УДК 330:15.504.06

І. С. Педаккандидат економічних наук, доцент
Класичний приватний університет**ДЕТЕРМІНАНТИ ОПТИМІЗАЦІЇ ЕКОЛОГІЧНОЇ ПОЛІТИКИ ДЕРЖАВИ
НА ЗЕМЛЯХ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОГО ПРИЗНАЧЕННЯ**

Розглянуто теоретичні й методологічні проблеми формування інституціональної бази сталого землекористування в сільському господарстві України, обґрунтовано детермінанти оптимізації екологічної політики. Особливу увагу приділено науково-практичним аспектам використання земель сільськогосподарського призначення на сучасному етапі трансформації земельних відносин, проблемам становлення екологічно збалансованого аграрного виробництва. Проаналізовано ефективність державного регулювання процесом землекористування. Виокремлено проблеми впливу економічних, екологічних і соціальних факторів на характер і напрям сільськогосподарського землекористування, еколого-економічного моделювання ефективного використання та охорони земель.

Ключові слова: земельні ресурси, стале землекористування, екологізація землекористування, державне управління земельними ресурсами.

I. Вступ

Україна – одна з найбільших країн Європи за населенням, площею, ресурсного потенціалом. Водночас – одна з нестабільніших в екологічному аспекті в Європі. Територія України охоплює три фізико-географічні зони з п'ятьма провінціями (у лісостеповій зоні) та трьома підзонами (у степовій зоні), а також гірські райони Карпат. У 1991 р. парламент України оголосив територію всієї держави зоною екологічного лиха, в наступні роки відзначено загострення екологічних проблем практично в усіх районах держави. Тому вирішення екологічних проблем в Україні – одне з найголовніших, актуальних практичних завдань.

Сучасні світові тенденції розвитку сільськогосподарського землекористування засвідчують необхідність вирішення, поряд із завданням забезпечення населення продуктами харчування, проблеми захисту довкілля, збереження біорізноманіття, відтворення родючості ґрунтів. Через це формують такі системи використання земельних угідь, які пріоритетним напрямом визначають не максимальну продуктивність культур, а збереження функціональних зв'язків між природними елементами довкілля. Цим напрямом повною мірою відповідають адаптивно-ландшафтні системи землекористування, основними принципами яких є екологічність, адаптивність, наукоємність і біогенність. Такі принципи дають можливість перейти від концепції тотальної інтенсифікації земельних ресурсів, наслідком якої є деградація ґрунтового покриву й усього довкілля, до концепції природоохоронного адаптивно-ландшафтного землекористування та екологічно збалансованих агроєкосистем.

Земельна реформа належить до найважливіших напрямів соціально-економічної політики держави. Узагальнюючи її результати, відзначимо, що за період реформування земельних відносин створено інститут приватної власності на землю, нові види агроформувань, проведено грошове оцінювання земель, запроваджено платність землекористування та обґрунтовано ринок земель.

Недосконалість державного регулювання процесом землекористування створила низку взаємовиключних інтересів і мотивацій землекористувачів щодо раціонального використання земельних ресурсів, а земельна власність стала предметом зіткнення індивідуальних та групових, регіональних і загальнонаціональних інтересів.

Питанням еколого-економічної ефективності використання та охорони земель сільськогосподарського призначення в умовах трансформації земельних відносин останніми роками присвятили роботи такі вчені: В. П. Галушко, А. С. Даниленко, Д. С. Добряк, С. М. Кваша, А. М. Третяк, О. В. Ульяновченко, М. М. Федоров, М. А. Хвесик та ін. Аналіз літературних джерел виявив, що значну частину існуючих досліджень зосереджено переважно на проблемах удосконалення законодавчої бази регулювання земельних відносин і структури органів державної влади з питань здійснення земельної реформи й управління земельними ресурсами на державному й регіональному рівнях. Утім, питання екологізації, підвищення ефективності використання та охорони земель на регіональному й локальному рівнях залишаються значною мірою невирішеними.

II. Постановка завдання

Метою статті є виявлення ефективних детермінант екологічної політики держави

на землях сільськогосподарського призначення та визначення шляхів оптимізації цього напрямку, а обґрунтування основних напрямів підвищення еколого-економічної ефективності використання та охорони земель в умовах трансформації земельних відносин як інструменту забезпечення реалізації концепції сталого розвитку.

III. Результати

Україна володіє потужним землересурсним потенціалом. Проте недосконалі технології землеробства, екстенсивний характер сільськогосподарського виробництва, недбале ставлення до земельних ресурсів, що перебувають у розпорядженні суб'єктів економічної діяльності, призводять до суттєвого погіршення якості земельних ресурсів і посилення проблем техногенного характеру. Щороку в Україні утворюється понад однієї тисячі гектарів порушених земель, що втратили свою господарську та екологічну цінність через порушення ґрунтового покриву внаслідок виробничої діяльності людини або дії природних чинників.

Сучасне використання земельних ресурсів України не відповідає вимогам раціонального природокористування. Порушено екологічно допустиме співвідношення площ ріллі, природних кормових угідь, лісових насаджень, що негативно впливає на стійкість агроландшафту. За площею лісів і запасами деревини – Україна є державою з дефіцитом лісових ресурсів.

Однак радикальні перетворення в аграрній сфері нашої країни, зумовлені, переважно, кон'юктурою ринку без урахування вимог екологічної безпеки, призвели до значного зростання частки високорентабельних технічних культур і зменшення площі культур кормової групи, зокрема, багаторічних трав, які складають основу ґрунтозахисних сівозмін. Науково необґрунтоване розширення площ інтенсивних культур зумовлює посилення деградаційних процесів: на силових територіях розвивається ерозія, на рівнинних – дегуміфікація та виснаження на поживні речовини, оскільки суб'єкти господарювання на землі, в переважній більшості, не мають змоги компенсувати винесені з ґрунту з урожаєм сільськогосподарських культур елементи живлення за рахунок органічних і мінеральних добрив. Загострення перелічених екологічних проблем сьогодні може призвести до ще більших економічних збитків та соціальних негараздів у майбутньому, пов'язаних із продовольчою безпекою країни й нормативним станом довкілля.

Аналіз динаміки екологічного стану України показав, що за останні п'ять років екологічна криза продовжує розвиватися, розростається, охоплюючи все більші території України. Цьому сприяють: майже повна відсутність асигнувань на серйозні природоохоронні

заходи в усіх галузях промисловості; відсутність контролю та практична безкарність губить природну діяльність; зростання кількості й потужності техногенних аварій через тотальний знос обладнання і технологій на виробництвах, а також дуже низька ефективність очисних споруд, з тих, які все ж працюють; надзвичайно низький рівень екологічної освіти населення.

Структурна незбалансованість земельного фонду погіршує ефективність використання та охорону земель. Сільськогосподарська освоєність земель перевищує екологічно обґрунтовані норми. Розораність земель в Україні є найвищою у світі та становить 54% території країни і 78% сільськогосподарських угідь. Надмірна розораність території призводить до збільшення площі еродованих сільськогосподарських угідь, яких в Україні близько 15 млн га. Щороку їх площа збільшується, що призводить до втрати родючого шару ґрунту.

Незважаючи на те, що ґрунтовий покрив України представлений на 60% чорноземами, які вважаються найбільш родючими від природи, у дійсності вони не забезпечують високих і сталих урожаїв сільськогосподарських культур. Враховуючи, що рівень застосування органічних і мінеральних добрив на сучасному етапі дуже низький, а врожай формується переважно за рахунок природної родючості ґрунтів, відбуваються деградаційні процеси – збіднення їх на рухомі поживні речовини, баланс яких від'ємний за всіма елементами живлення [8].

Необхідно, насамперед, підвищувати рівень екологічної освіти населення України і ввести великі матеріальні штрафні санкції за заподіявану шкоду навколишньому середовищу як для промислових підприємств, так і для фізичних осіб. Матеріальна стимуляція таких заходів необхідна, але не у вигляді загадкових напрямів бюджетних коштів, невідомо на що й невідомо куди, а великі податкові пільги тим підприємствам, які поставлять у себе очисні споруди високої ефективності, і які будуть суворо стежити за кількістю стоків, що скидають. Непрацююча молодь, студенти можуть прекрасно стежити за станом парків, чистотою населених пунктів, якщо їм платити за це. Необхідні активні пропаганда в засобах масової інформації про необхідність збереження природних ресурсів і висвітлення реального стану навколишнього середовища в Україні (щось подібне висвітлюють на телеканалі Discovery).

Паралельно з цими заходами слід збільшувати площу біосферних заповідників, національних парків, навіть якщо доведеться значно скоротити площу експлуатованих земель. Ми вирощуємо досить, щоб прогодувати себе, продати закордон, і при цьому

терпимо величезні збитки, тому що наші землі виснажуються, а допомоги або хоча б відпочинку не отримують. Економічна криза має і свої позитивні сторони (принаймні в Україні). Залишені протягом декількох років земельні угіддя, на обробку яких не вистачало грошей, змогли хоча б частково самоочиститися й відновитися. Закриті через економічну нерентабельність великі й середні промислові підприємства перестали забруднювати навколишнє середовище.

Альтернативна обробка землі передбачає відмову від однокорного енергоємного, витратного сільського господарства та інтенсивним застосуванням хімії й повернення цілісного екологічного розгляду сільськогосподарської діяльності. Максимально закритий, багатосторонньо структурований робочий цикл повинен будуватися за принципом кругообігу речовин в екосистемі: між ґрунтом, рослиною, твариною і людиною. Для цього придатні змішані господарства – вирощування разом рослин і тварин. Застосовується переважно власна й місцева сировина, при цьому необхідно уникати або мінімізувати навантаження на навколишнє середовище.

Основними положеннями екологічної обробки землі є вирощування фізіологічно повноцінних продуктів харчування і відмова від гербіцидів і інших синтетичних біоцидів. При такій обробці застосовують біологічні продукти й методи боротьби зі шкідниками й збудниками захворювань. Обов'язково необхідно насаджувати лісопосадки й невеликі гаї. Оскільки проблемою є баланс поживних речовин через збирання врожаю, необхідно дуже обережно й точно у вивірених кількостях вносити мінеральні добрива (N, P, K). У Європі використовують досить ефективні біологічні методи реставрації озер, очищення стічних вод, фільтрації викидів в атмосферу.

Отже, технологічна стратегія безпечного сільськогосподарського землекористування повинна спрямовуватись на:

- зменшення енерго-, матеріало- і водомісткості виробництва;
- комплексне використання природних сировинних ресурсів;
- утилізацію виробничих відходів через внутрішньогалузеве й міжгалузеве обігове використання;
- відтворення ґрунтової органіки на основі обігу речовин між рослинництвом і тваринництвом та рециркуляції речовин у ландшафтах;
- запобігання хімічному й бактеріологічному забрудненню природного середовища і харчової продукції сільськогосподарського виробництва;
- розробку принципово нових економічних і правових механізмів землекористування,

наукових основ економічного оцінювання земельних ресурсів та безперервного підвищення рівня екологічного виховання населення країни [8].

Якісно нові аспекти мотиваційного механізму інноваційного розвитку сільськогосподарського землекористування характеризуються траєкторією інноваційного розвитку, визначеною за критерієм екологічної безпеки, і передбачають актуалізацію позитивного ставлення до інноваційних змін щодо вдосконалення господарського процесу на основі його екологізації.

Інноваційний розвиток з урахуванням екологічних обмежень загальноновизнаний, наприклад у європейських країнах у зв'язку з погіршенням екологічного стану ґрунтів набули поширення: технології зі зниженим застосуванням агрохімікатів (low-input); інтегрована підтримувальна система (integrated maintaining farming); органічне землеробство (organic farming); нульовий обробіток (no-till, або no-tillage, або zero tillage); пряма сівба (direct sowing); точне землеробство (precise agriculture); консервативне землеробство (conservation agriculture). Останній напрям ґрунтозбережних технологій отримав найбільше визнання в більшості європейських країн [4].

Таким чином, необхідно визначити першочерговість визнання ринку екологічної продукції одним з найперспективніших напрямів реалізації конкурентних переваг економіки України; забезпечення передумов для реалізації інноваційного потенціалу на основі не конкуренції, а партнерства та співробітництва; імплементації стратегії інноваційного розвитку в організаційну культуру підприємств; упорядкування процесу самоорганізації господарського процесу за адекватної системи державного регулювання.

IV. Висновки

Визначено роль земель сільськогосподарського призначення України в системі економічних відносин. Виділено основні проблеми ефективності землекористування та намічені шляхи їх вирішення.

Сучасна структура посівних площ як на загальнодержавному, так і регіональному рівнях не відповідає принципам раціонального природокористування: значна частка просапних культур зумовлює високий рівень технологічного навантаження на ґрунтовий покрив, який майже завжди перевищує його буферну здатність (екологічну стійкість), що матиме в майбутньому не тільки екологічні, а й економічні негаразди. В ринкових умовах незаперечною є необхідність удосконалення структури посівних площ на основі адаптивно-ландшафтних підходів до організації території агроформувань з обов'язковим урахуванням ресурсного забезпечення суб'єктів і ґрунтово-кліматичних особливостей певних регіонів.

Встановлено, що для забезпечення економічної оптимізації необхідно передбачити штрафні санкції за неефективне використання землі, а особам, які здійснюють землекористувальні заходи – встановити податкові, кредитні пільги.

Економічне середовище має стимулювати інноваційний процес на всіх його стадіях: від зародження нової ідеї до її реалізації в процесі сільськогосподарського землекористування шляхом суспільної орієнтації мотиваційного механізму на виробництво та споживання високоякісної екологічно безпечної продукції.

Список використаної літератури

1. Греков В. О. Місце сівозміни у збереженні родючості ґрунтів / В. О. Греков, Л. В. Дацько, В. М. Панасенко // Вісник аграрної науки причорномор'я. – 2008. – Вип. 3 (46). – Т. 2. – С. 74–79.
2. Земельний кодекс України від 25.10.2001 р. 1389-XIV // Офіційний вісник України. – 2001. – № 46. – С. 20–38.
3. Закон України “Про землеустрій” від 22.05.2003 р. № 858-IV // Земельне законодавство України : збірник нормативно-правових актів. – Київ : Істина, 2007. – С. 134–157.
4. Закон України “Про охорону земель” від 19.06.2003 р. № 962 IV // Земельне законодавство України : збірник нормативно-правових актів. – Київ : Істина, 2007. – С. 174–197.
5. Кисель В. И. Биологическое земледелие в Украине: проблемы и перспективы / В. И. Кисель. – Харьков : Штрих, 2000. – 162 с.
6. Музика П. М. Мотиваційний механізм розвитку інноваційної діяльності в аграрному секторі України / П. М. Музика // Економіка АПК : Міжнар. наук.-вироб. журнал. – 2001. – № 12. – С. 3–5.
7. Россоха В. В. Економічний потенціал землі та проблеми його визначення в ринкових умовах господарювання / В. В. Россоха // Економіка АПК : Міжнар. наук.-вироб. журнал. – 2009. – № 3. – С. 107–109.
8. Стельмащук Ю. А. Механізми екологізації сільськогосподарського землекористування / Ю. А. Стельмащук // Сталий розвиток економіки : Всеукр. наук.-вироб. журнал. – 2012. – № 2 (12). – С. 140–143.
9. Третяк А. М. Землепорядне проектування: еколого-ландшафтне землепорядкування сільськогосподарських підприємств : навч. посіб. / А. М. Третяк, В. М. Другак, Р. А. Третяк, Л. А. Гунько. – Київ : Аграр. наука, 2007. – 120 с.

Стаття надійшла до редакції 24.02.2014.

Педак І. С. Детермінанти оптимізації екологічної політики держави на землі сільськогосподарського значення

Исследуются теоретические и методологические проблемы формирования институциональной базы устоявшегося землепользования в сельском хозяйстве Украины, обосновываются детерминанты оптимизации экологической политики. Особое внимание уделено научно-практическим аспектам использования земель сельскохозяйственного значения на современном этапе трансформации земельных отношений, проблемам становления экологически сбалансированного аграрного производства. Анализируется эффективность государственного регулирования процессом землепользования. Выделяются проблемы экономических, экологических и социальных факторов по характеру и направлению сельскохозяйственного землепользования, эколого-экономического моделирования эффективного использования и охраны земель.

Ключевые слова: земельне ресурси, устоявшеся землепользування, екологізація землепользування, державне управління земельними ресурсами.

Pedak I. Determinants Optimization of Environmental State Policy for Agricultural Land Values

The theoretical and methodological problems of formation of the institutional framework for sustainable land in agriculture of Ukraine are researched, determinants of environmental policy optimization are justified. Particular attention is paid to the scientific and practical aspects of the use of agricultural land at the present stage of transformation of land relations, problems of formation of environmentally sustainable agricultural production. The effectiveness of state land regulation are analyzed the problems of economic, environmental and social factors on the nature and direction of agricultural land, environmental and economic modeling of effective land use and protection are distinguishes. Current global trends in agricultural land use certifying the need to address along with the task of providing the population with food problems of environmental protection, biodiversity, soil fertility reproduction. Because of this, such systems are formed using land that priority is determined not maximum performance cultures, and preservation of functional connections between the elements of the natural environment. These areas correspond fully adaptive-landscape systems of land use, which are the basic principles of environmental friendliness, adaptability, knowledge-based and biocentric. These principles make it possible to move from the concept of an all-out intensification of land resources which results in the degradation of soil and the entire environment, the concept of adaptive-landscape conservation land use and ecologically balanced agricultural ecosystems.

Land reform belong to the most important areas of socio-economic policy. Summarizing the results, we note that for the period of land reform created the institution of private land ownership, new types of agricultural enterprises, a monetary evaluation of land, introduced payment for land and laid the foundations of the land market.

All this had caused a lot of problems. In particular, changes in land ownership led to the violation of the territory of the existing land use and significantly affected the structure of land and acreage of crops. Most agricultural producers don't have scientifically based crop rotation, soil-protecting technologies of growing crops, the required amount of organic and mineral fertilizers, resulting in depletion of land, reducing soil fertility and intensification of degradation processes.

Imperfection of state land regulation has created a series of mutually exclusive interests and motivations land users on the rational use of land resources and land ownership became the subject of a clash of individual and group, as well as regional and national interests.

Particularly acute problem affecting economic, environmental and social factors on the nature and direction of agricultural land use, evaluating the effectiveness of land use in terms of transformation of land relations, environmental and economic modeling effective use and protection of lands.

Key words: *land resources, well-established land management, greening land, state land management.*